

श्री

सर्वोच्च अदालत
मुद्दा तथा रीट महाशाखा
(रिट क)

महाशाखा प्रमुख (फो.) ०१-४२६२४९०

फ्याक्स: ०१-४२६२८७८,

४२६२३९८, ४२६२३९७, ४२६२८९५

Website: www.supremecourt.gov.np

Email: mudda.mahasakha@supremecourt.gov.np

मिति: २०७२/०९/०६

च. नं.: ७२३०४-१५३४१३

मुद्दा नं.: ०७१-WO-१०६३

विषय: फैसलाको प्रतिलिपि पठाईएको ।

श्री भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन मन्त्रालय
भूमी व्यवस्थापन महाशाखा, जग्गा प्रशासन शाखा।

निवेदक अधिवक्ता सल्लु तिवारी र विपक्ष प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय समेत १० भएको उत्प्रेषण मुद्दामा यस अदालतबाट मिति २०७२/०५/२७ मा भएको फैसलाको प्रतिलिपि तहाँ मन्त्रालयको च.नं. १०२२ मिति २०७२/०९/०६ को पत्र माग बमोजिम तहाँ मन्त्रालयका ना.सु. श्री डिल्लीराम अधिकारी हस्ते पठाईएको व्यहोरा

यम लाल पन्थी

रिट ४

शाखा अधिकृत

उल्लेखित रीट निवेदनसँग सम्वन्धित मिसिलहरु भए सो समेत लिई उपस्थित हुनुहोला । YAMMAL

12/21/2015 12:44:18 PM

9062105104

उच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ओम प्रकाश मिश्र
आदेश

०७१-WO-१०६३

विषय: उत्प्रेषण, परमादेश ।

काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ बस्ने अधिवक्ता रिट निवेदक
सल्लु तिवारी १

विरुद्ध

नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवार, काठमाडौं १ विपक्षी
संसद सचिवालय, सिंहदरवार, काठमाडौं १
गृह मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं १
संघिय मामिला, संसदीय व्यवस्था तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, सिंहदरवार,
काठमाडौं १
वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं १
भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं १
भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभाग, बबरमहल, काठमाडौं १
वन विभाग, बबरमहल, काठमाडौं १
मालपोत विभाग, काठमाडौं १
नापी विभाग, भिनभवन, काठमाडौं १
खानी तथा भूगर्भ विभाग, लैनचौर काठमाडौं १

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम यस
अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्र अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको
संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छः

भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयबाट खण्ड ६४ पौष ७, २०७१ साल संख्या ३०
को नेपाल राजपत्र भाग ३ मा सूचना प्रकाशित गरी सरकारी जग्गा दर्ता तथा लिजमा

उपलब्ध गराउने सम्बन्धी कार्यनीति २०७१ लागु गरिएको रहेछ। उक्त कार्यनीति हेर्दा नेपाल सरकारको सरकारी जग्गालाई विपक्षी निकायहरू र यी निकायका मातहत रहने निकायहरू समेतले विभिन्न प्रकारको दबाव तथा प्रलोभनमा परी उक्त सम्पूर्ण सरकारी जग्गा उक्त कार्यनीतिमा तोकिएबमोजिम विभिन्न व्यक्ति, संस्था वा निकायलाई ५० वर्षसम्मको लिजमा उपलब्ध गराउन सक्ने सम्भावना रहेको छ। जसबाट नेपाल सरकारको जग्गा गलत काममा प्रयोग भई भविष्यमा खाली स्थान बाँकी नै नरहने अवस्था श्रृजना भई हाथा भारी सन्ततीहरूलाई खाली स्थान नै बाँकी नरहने अवस्था देखिएको छ।

उपरोक्त सरकारी जग्गा दर्ता तथा लिजमा उपलब्ध गराउने सम्बन्धी कार्यनीति २०७१, तर्जुमा गर्दा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१) प्रयोग गरिएको छ। उक्त ऐनको प्रावधान अनुसारसमेत विपक्षीहरूलाई कार्यनीति बनाउने अधिकार नभएको अवस्थामा उक्त कार्यनीति मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१) सँग प्रत्यक्षतः बाझिएको र उक्त कार्यनीति खारेज गराउन अन्यत्र कुनै प्रभावकारी माध्यम नभएको नरहेकोले सम्मानीत अदालतको असाधारणक्षेत्र प्रयोग गरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम प्रारम्भदेखि नै बदर गरी जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पुर्जी जारी गरी पाउन देहायबमोजिमको आधार कारणहरू सहित निवेदन गर्दछु।

विपक्षी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयबाट प्रकाशित कार्यनीति, २०७१ लाई मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१) अनुसार जारी भएको भनिएको छ। उक्त दफा २४(१) मा सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषका नाउँमा दर्ता वा आवाद गर्न गराउनु हुँदैन। तर नेपाल सरकारले सार्वजनिक जग्गा सार्वजनिक प्रयोजनको लागि र सरकारी जग्गा नेपाल सरकारबाट उचित ठहर्‍याएको कुनै कार्यको लागि व्यवस्था गर्न यस उपदफाले बाधा पुर्‍याएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्था छ। नेपाल सरकारले विपक्षी व्यवस्थापिका संसदलाई छली प्रस्तुत विषयमा ऐनले नदिएको अधिकारलाई दिएको हो भनी अन्यथा अर्थ लगाई बनाईएको छ। सो कार्यनीतिको दफा २(ख) को व्यवस्था अनुसार भाडा रकम तोकी वा नतोकी कुनै पनि सरकारी जमिन लिजमा उपलब्ध गराउँदा सरकारी जमिनको चरम दुरुपयोग हुने अवस्था छ। त्यस्तै दफा २(ग) अनुसार कुनै व्यक्ति, संस्था वा निकायलाई सरकारी जग्गा लिजमा दिएमा उसले जुनसुकै काममा प्रयोग गर्ने, भवन संरचना तयार गर्ने, अनुगमन फितलो भई प्रभावकारी नहुँदा चरम दुरुपयोग हुन सक्ने र पछि लिज अवधि पश्चात पनि निजलाई उठाउन कठिनाई हुन जाने हुन्छ। त्यस्तै दफा ५ बमोजिम १० वर्षदेखि ५० वर्षसम्म लिजमा दिन सक्ने व्यवस्था भएकोले ५ वर्षको अवधिसम्म भन्नाले मानिसको पूर्ण जीवनकाल नै हुन जान्छ। आफ्नो पूर्ण जीवनको लागि सरकारी जमिन लिजमा पाउने भएमा लिज प्राप्तकर्ताले जस्तोसुकै प्रलोभन, दबाव, भनसुन तथा

प्रभाव पर्न सक्ने तथा स्वयं नेपाल सरकारको उच्च ओहोदामा रहेका राजनीतिक तथा सरकारी उच्च पदस्थहरूले चरम दुरुपयोग गरी, गराई आफ्नाहरूलाई लिजमा सरकारी जग्गा प्रदान गर्न सक्नेछन् । उक्त कार्यविधिको दफा १० मा भएको सिफारिस समितिमा प्रत्येक जिल्लाको प्रमुख जिल्ला अधिकारीको संयोजकत्वमा समिति रहने भएपनि जिल्लाका उपरोक्त पदाधिकारीहरू तहगत नेतृत्वमा रहने हुँदा विभिन्न दबाव तथा प्रलोभनमा पारी आफू अनुकुल सिफारिस गराउन सक्ने हुँदा ती पदाधिकारीहरूले सरकारी जमिन जोगाउनका लागि कुनै उपयुक्त तरिका अपनाउन नसक्ने हुँदा बाध्य भई सिफारिस गर्नेछन् र सरकारी जमिन चरम दुरुपयोग हुनेछ । दफा १९ ले लिज अवधि थप गर्न सक्ने हुँदा ५० वर्षले नपुगे सोभन्दा बढी लिज अवधि थप गर्न सकिने व्यवस्थाले सरकारी जग्गा बाँकी रहने सम्भावना छैन ।

हालै मिति २०७२ साल वैशाख १२ गते गएको विनासकारी भुकम्प र सो पश्चातका पराकम्पहरू, बाढी पहिरो जस्ता परी रहने दैवी प्रकोप समेतबाट पीडित व्यक्तिहरूलाई सरकारी जमिन मात्र खुला रूपमा रहने हुँदा सोही स्थानमा लगी आश्रय दिने गरिएको जग जाहेर छ । हाल समेत उपरोक्त अनुसारको दैवी प्रकोपबाट पीडितहरू सरकारी जमिनमा आश्रय लिई बसी रहेका छन् । यस्तो अवस्था जहिले जहाँसुकै रहन जान सक्छ । विश्वमा हाम्रो देश भुकम्पबाट प्रभावित हुन सक्ने सूचीमा रहेको, यस देशका डाँडाकाँडा भिर पहरा, खोला नालाहरूमा जहिले सुकै बाढी पहिरो इत्यादिको दैवी प्रकोप हुन सक्ने हुँदा पीडित व्यक्तिहरू रहने बस्ने आश्रय लिने एक मात्र स्थान सरकारी जग्गा यसरी लिजमा दिएमा के कस्तो के दुरावस्था भोली सृजना होला अहिले नै कल्पनासम्म गर्न पनि गाह्रो छ ।

म रिट निवेदक उपरोक्तबमोजिमको कार्यनीति अनुसार को कसलाई लिजमा दिएको छ भनी विपक्षी भूमिसुधार विभागमा निवेदन सहित जाँदा उक्त विभागबाट मलाई हेटौँडा न.पा. वडा नं. ८ को क्षे.फ. ०-१७-७ विगाहा जमिन सशस्त्र प्रहरी बल सुरक्षा वेश हेटौँडालाई, संखुवासभा जिल्ला मनकामना गा.वि.स. वडा नं. ८ हाल खाँदबारी न.पा. वडा नं. १३ कि.नं. १९९ क्षेत्रफल १०६१० ब.मि. र ऐ. को कि.नं. २७६ क्षे.फ. १८०३० ब.मि. जग्गा अरुण ३ पावर डेभलपमेन्ट प्रा.लि. लाई, ललितपुर जिल्ला लेले गा.वि.स. वडा नं. २(ग) कि.नं. ६७ को क्षे.फ. ४३-१-३-० जग्गा मध्ये २-३-० जग्गा प्रहरी चौकी टिका भैरवको भवन निर्माणका लागि, दोलखा जिल्ला लामाबगर गा.वि.स. वडा नं. ३ कि.नं. १०० को क्षे.फ. ६३० ब.मि. जमिन सिमा प्रशासन कार्यालय लामाबगरको भवन निर्माणको लागि, रुपन्देही जिल्ला सक्रौल पकडी गा.वि.स. वडा नं. ३(ख) कि.नं. ६०३ को क्षे.फ. ४-१४-१५ विगाहा जमिन लुम्बिनी बौद्ध विघ्न विद्यालयलाई लिजमा दिने निर्णय भई सकेको जानकारी हुन आयो ।

अतः विपक्षी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयबाट नेपाल राजपत्रमा जारी गरेको सूचना बमोजिम सरकारी जग्गा दर्ता तथा लिजमा उपलब्ध गराउने कार्यनीति, २०७१, मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१) तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), धारा १३(१), धारा १६(१) प्रदत्त स्वच्छ वातावरणमा बाच्न पाउने मौलिक हक समेत विपरीत भएको र त्यस्तो कार्यनीति संविधान तथा कानूनसँग बाझिएको अवस्थामा राष्ट्रिय सम्पत्तिको रूपमा रहेको सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा हचुवाको भरमा व्यक्ति विशेषलाई फाइदा पुग्ने गरी दिँदा राज्य तथा समाजलाई गम्भिर क्षति पुग्न गएकोले संविधान तथा कानूनसँग बाझिने उपरोक्त नेपाल राजपत्र खण्ड ६४, पौष ७, २०७१ साल संख्या ३० को नेपाल राजपत्र भाग ३ मा प्रकाशित सरकारी जग्गा दर्ता तथा लिजमा उपलब्ध गराउने सम्बन्धी कार्यनीति, २०७१ को सम्पूर्ण भाग नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १, ३२ र १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषण लगायत जो चाहिने आज्ञा, आदेश वा पूर्जा जारी गरी प्रारम्भदेखि नै शुन्य र अमान्य वा बदर घोषित गरी अब उपरान्त प्रष्ट विधायिकी कानूनको अभावमा सार्वजनिक जग्गा कोही कसैलाई लिजमा नदिनु भनी परमादेश समेत जारी गरी पूर्ण न्याय पाउँ भनी सार्वजनिक सरोकारको विषयमा यो रिट निवेदन पेश गरेकी छु ।

सरकारी जग्गा आम जनताका लागि सार्वजनिक हितमा जोगाउनु पर्ने दायित्व हामी सबैको रहे भएकोले उक्त कार्यविधि हाल कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु नेपाल सरकारको निर्णयले कुनै सरकारी जमिन-लिजमा दिएको भए सो सम्बन्धी सम्पूर्ण निर्णयहरू समेत प्रस्तुत रिटको अन्तिम किनारा नभएसम्म यथास्थितिमा राख्नु, उपरोक्त कार्य तत्काल कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम १४१ बमोजिम विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरी पाउँ भन्ने निवेदन पत्र ।

निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो, १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा यो आदेश र रिट निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी म्याद सूचना पठाई लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु । अन्तरिम आदेश माग भए सम्बन्धमा विचार गर्दा सार्वजनिक जग्गा सर्वसाधारणको हितको लागि प्रयोग गर्नुपर्ने र प्राकृतिक विपत्तिको समयमा समेत खुल्ला क्षेत्र आवश्यक पर्ने देखिँदा सरकारी जग्गा दर्ता तथा लिजमा उपलब्ध गराउने सम्बन्धी कार्यनीति, २०७१ अनुसार व्यक्ति तथा संस्थालाई सरकारी जग्गा लामो समयको लागि लिजमा दिँदा नागरिकको सार्वजनिक हितमा प्रत्यक्ष असर पर्न सक्ने देखिँदा सुविधा सन्तुलनको दृष्टिकोणबाट समेत प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म उल्लिखित कार्यनीति अनुसार सरकारी जग्गा लिजमा दिने कार्य नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) अनुसार अन्तरिम आदेश

जारी गरिदिएको छ । आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने यस अदालतको मिति २०७२।३।२९ को आदेश ।

रिट निवेदकले आफ्नो निवेदनमा यस मन्त्रालयको के कस्तो काम कारवाही वा निर्णयबाट के कस्तो संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकार हनन हुन गएको हो भन्ने सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख गर्न सक्नु भएको छैन । कसैका विरुद्ध कुनै कुराको दावी लिँदा कसको के कुन काम कारवाही वा निर्णयका कारण निवेदकहरूको के कुन कानूनद्वारा प्रदत्त कुन हक अधिकारमा के कसरी हनन हुन गएको हो भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरी सो कुरामा अदालतसमेत सन्तुष्ट हुने प्रमाण पेश गर्नु पर्दछ । यस मन्त्रालयलाई प्रत्यर्थी बनाउनु पर्ने कुनै कारण र आधार खुलाउन सकेको नपाइएकोले यस मन्त्रालयको हकमा विपक्षीको रिट निवेदन प्रथम दृष्टिमाै खारेजभागी छ खारेज गरी पाउँ भन्ने संघिय मामला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदिकाले रिट निवेदनको प्रकरण नं. १ देखि ९ सम्म कहिकतै यस विभागलाई समेत विपक्षी बनाउनु पर्नाको स्पष्ट कारण खुलाउन नसकी केवल औपचारिकताको लागि मात्र विपक्षी बनाएको देखिन्छ । तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ । नेपाल राजपत्र खण्ड ६४ पौष ७, २०७१ साल संख्या ३० को नेपाल राजपत्र भाग ३ मा जारी भएको सूचनाको विषय यस विभागबाट नभई भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयबाट प्रकाशित भएको हुँदा निवेदिकाले यस विभागलाई समेत विपक्षी बनाउनु पर्ने कुनै कारण समेत नदेखिँदा यस विभागलाई समेत विपक्षी बनाई दर्ता गराएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सम्मानीत अदालत समक्ष अनुरोध छ भन्ने भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले यस मन्त्रालयको के कस्तो काम, कारवाही र निर्णयबाट निजको के कस्तो कानूनी र संवैधानिक हक अधिकारमा हनन भएको हो, सो सम्बन्धमा निजको रिट निवेदनमा कहिँ कतै स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्न नसकेको हुँदा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाइएको हदसम्म प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी भएकोले खारेज गरी पाउन सम्मानीत अदालत समक्ष सादर अनुरोध गर्दछु । नेपाल सरकार कार्य विभाजन नियमावलीमा वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले गर्नुपर्ने र यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने विषयहरू स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तै वन ऐन, २०४९ कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारीसमेत यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र पर्छ । वन ऐन, २०४९ को दफा ६८ को उपदफा (१) मा यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त योजना सञ्चालन गर्न वनको प्रयोग गर्नु बाहेक अन्य कुनै पनि विकल्प नभएमा र त्यस्तो योजना सञ्चालन गर्दा वातावरणमा उल्लेखनिय प्रतिकूल असर नपर्ने भएमा त्यस्तो योजना सञ्चालन गर्नको निमित्त

नेपाल सरकारले सरकारद्वारा व्यवस्थित वन, संरक्षित वन, सामुदायिक वन, कवुलियत वन वा धार्मिक वनको कुनै भाग प्रयोग गर्न स्वीकृति दिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था भएको, त्यस्तै उपदफा (२) मा उपदफा (१) बमोजिम वनको प्रयोग गर्न स्वीकृति दिँदा कुनै व्यक्ति वा समुदायलाई कुनै हानी नोक्सानी हुने भएमा नेपाल सरकारले तत् सम्बन्धमा उपयुक्त व्यवस्था गरी दिनु पर्नेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको हुँदा उक्त कानूनी व्यवस्थासमेतको अधिनमा रहेर यस मन्त्रालयले कार्य सम्पादन गर्दै आएको छ । रिट निवेदकले रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको विषय यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने देखिएको हुँदा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज भागी हुँदा खारेज गरी पाउँ भन्ने वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय र वन विभागको एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

यी रिट निवेदकले यस संसद सचिवालयलाई के कुन कारणबाट विपक्षी बनाइएको हो, सो विषयमा यस रिट निवेदनमा कहिकतै उल्लेख गर्नु भएको छैन । संसद सचिवालय विशुद्ध व्यवस्थापिका संसदको कामकारवाहीमा प्रशासनिक सहयोग गर्ने प्रशासकीय निकाय हो । नेपाल सरकारबाट कार्यान्वयनमा ल्याउने नीति, कार्यनीति, कार्यविधि, सिद्धान्त लगायतका विषयमा यस सचिवालयको कुनै सरोकार र सम्बन्ध नरहेको हुँदा यी रिट निवेदकको निवेदन वस्तुनिष्ठ तथ्यमा आधारित नभएकोले यस सचिवालयका हकमा प्रस्तुत रिट निवेदन स्वतः खारेज भागी छ, खारेज गरी पाउँ भन्ने व्यवस्थापिका संसद सचिवालयको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदिकाको माग दावीको सम्बन्धमा भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय लगायतका अन्य विपक्षी कार्यालयहरुबाट ऐनका म्यादभित्र लिखित जवाफ पेश हुनेनै हुँदा यसमा थप उल्लेख गरी रहनु परेन । जहाँसम्म यस विभागको विषय छ, रिट निवेदिकाले रिट निवेदनको प्रकरण नं. १ र ९ सम्म कहिकतै यस विभागलाई समेत विपक्षी बनाउनु पर्नाको स्पष्ट कारण खुलाउन सकेको देखिँदैन । नेपाल राजपत्र खण्ड ६४ पौष ७, २०७१ साल संख्या ३० को नेपाल राजपत्र भाग ३ मा जारी भएको सूचनाको विषयको उठान यस विभागबाट नभई भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयबाट भएको हुँदा निवेदिकाले यस विभागलाई समेत विपक्षी बनाउनु पर्ने कुनै कारण समेत नदेखिँदा यस विभागलाई समेत विपक्षी बनाई दर्ता गराएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सम्मानीत अदालत समक्ष अनुरोध छ भन्ने नापी विभागको लिखित जवाफ ।

सामाजिक, आर्थिक, व्यवसायिक र सरकारले उचित ठहर्‍याएको प्रयोजनको लागि सरकारी जग्गा उपलब्ध गराउन र सरकारी जग्गाको संरक्षण र उपयोगलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि नेपाल सरकारले सरकारी जग्गा दर्ता तथा लिजमा उपलब्ध गराउने सम्बन्धी कार्यनीति, २०७१ जारी गरेको हो । नेपाल राज्यभर रहेका सरकारी जग्गाको व्यवस्थापन राम्रो हुन नसकेको, त्यसै खाली रहेका जग्गामा अतिक्रमण बढ्दै गएकोले

सरकारी जग्गालाई यथाशक्य पुँजी निर्माण र रोजगारी सिर्जना हुने सक्ने आर्थिक तथा व्यवसायिक क्रियाकलापमा समुचित उपयोगका साथ प्रयोग गर्ने मुलभूत उद्देश्यका साथ यो कार्यनीति ल्याइएको हो । खाली रहेका सरकारी जग्गामा कृषि तथा पशुपालन व्यवसाय गर्न प्रोत्साहित गरी कम लिज रकम लाग्ने व्यवस्था गरिएबाट कृषि क्षेत्रलाई प्रोत्साहित गर्ने नीति यस कार्यनीतिले लिएको कुरा स्पष्ट रहेको छ । विश्वविद्यालय, विद्यालय, सामुदायिक अस्पताल जस्ता क्षेत्रलाई खाली रहेका सरकारी जग्गा उपलब्ध गराई सामाजिक क्षेत्रलाई समेत यस कार्यनीतिले समेट्ने प्रयास गरेको छ । कुटनैतिक नियोग तथा संयुक्त राष्ट्रसंघका निकायहरूलाई भवन निर्माण गर्ने जग्गा उपलब्ध गराउने राज्यको दायित्व भएको परिप्रेक्ष्यमा यी निकायसमेतलाई यस कार्यनीतिले समेटेको छ । साथै कार्यनीतिमा कृषि क्षेत्रलाई राज्यले संरक्षण गर्नुपर्ने नीति रहे अनुसार कम लिज रकम लाग्ने र अन्य व्यवसायिक पुँजी निर्माण तथा रोजगारी श्रृजना हुने क्षेत्रमा बढी लिज रकम लाग्ने व्यवस्था गरी राज्यको श्रोत परिचालन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । सरकारी जग्गाको भोगाधिकार उपलब्ध गराउने सम्बन्धी कार्यनीति, २०६२ बमोजिम भोगाधिकार दिइएका सरकारी जग्गाको सोही सदुपयोग नभएको, अत्यन्त कम रकम लिने गरी भोगाधिकार दिएको पाइएको, अनावश्यक बढी जग्गा भोगाधिकारमा लिई ओगट्ने प्रवृत्ति रहेकोले यस्ता भोगाधिकारमा दिएका जग्गालाई लिजमा परिणत गरी व्यवस्था गर्नपर्ने देखिएको समेत कारणले यो कार्यनीतिको आवश्यकता महसुस गरिएको हो ।

प्रस्तुत कार्यनीतिले जुनसुकै अवस्थामा सरकारी जग्गा जो सुकै व्यक्ति वा संस्थालाई लिजमा उपलब्ध गराउन सकिने गरी व्यवस्था गरेको छैन । उक्त कार्यनीतिको दफाको ४ को उपदफा (२) ले सार्वजनिक वा सरकारी प्रयोजनको लागि आवश्यक पर्ने सरकारी जग्गा कुनै व्यक्ति, निकाय वा संस्थालाई लिजमा दिइने छैन भनी स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ । यसका साथै सो कार्यनीति दफा ९ मा सरकारी जग्गा लिजमा उपलब्ध गराउने स्पष्ट आधारहरू उल्लेख गरेकोले सो आधारहरू विद्यमान नभएको अवस्थामा सरकारी जग्गा लिजमा दिन मिल्ने देखिँदैन । उक्त कार्यनीतिले लिजमा जग्गा दिने सम्बन्धमा पारदर्शीता र उत्तरदायित्वका आधारभूत मान्यताहरूलाई अवलम्बन गरेको छ । महानगरपालिका, उपमहानगरपालिका र नगरपालिका क्षेत्रका जग्गा लिजमा उपलब्ध गराउँदा त्यस्तो जग्गा प्राकृतिक प्रकोप उद्धार तथा व्यवस्थापनका लागि आवश्यक नपर्ने भनी गृह मन्त्रालयले सिफारिस गर्नुपर्ने प्रावधान उक्त कार्यनीतिको दफा ७ को उपदफा (२)(क) मा रहेको छ । त्यसैगरी त्यस्तो जग्गा स्थानीय निकायबाट सम्पादन गरिने कार्यहरूका लागि आवश्यक नपर्ने भनी सम्बन्धित स्थानीय निकायले सिफारिस गर्नुपर्ने प्रावधान दफा ७ को उपदफा (२)(ख)

4

मा रहेकोले स्थानीय निकायलाई आवश्यक पर्ने र प्रकोष्ठ व्यवस्थापन आवश्यक पर्ने जग्गा बाहेकका जग्गा मात्र लिजमा दिन सकिने स्पष्ट व्यवस्था रहेको छ ।

सोही कार्यनीतिको दफा १० मा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको अध्यक्षतामा सिफारिस समिति गठन हुने, उक्त समितिको सदस्यमा स्थानीय विकास अधिकारी, वन कार्यालयको अधिकृत, नापी कार्यालयको प्रमुख, मालपोत कार्यालय प्रमुख र समितिको आवश्यकता अनुसार स्थानीय निकायका प्रतिनिधिसमेतलाई बैठकमा आमन्त्रण गर्न सकिने व्यवस्था गरी सिफारिस समितिको संरचना निर्माण गर्दा नै बहुसरोकार र जिम्मेवार व्यक्तिहरुलाई समेटेको देखिन्छ । त्यसै दफा ११ मा सिफारिस गर्दा लिज दिन लागेको जग्गाको क्षेत्रफल, लिज रकम, के कति वर्षमा कति प्रतिशतको लिज रकममा वृद्धि हुने हो सो कुरा, लिजमा लिनेले पालना गर्नुपर्ने शर्तहरु, लिजमा जग्गा दिन उपयुक्त देखिएमा पर्याप्त आधार र कारणसमेत खुलाउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै नाफामुलक व्यवसायको कारोबारका लागि जग्गा लिजमा दिँदा प्रतिस्पर्धा गराई सबभन्दा बढी रकम कबुल गर्नेलाई दिने गरी सिफारिस गर्नुपर्ने व्यवस्थासमेत गरेको छ । यसरी सिफारिस भई आएको लिजमा जग्गा दिने सम्बन्धमा सो सिफारिस विभागीय राय सहित मन्त्रालयले स्वीकृतिको लागि नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्मा पेश गर्ने र उक्त प्रस्तावलाई मन्त्रिपरिषद्ले स्वीकृती गरेपछि मात्र लिजमा जग्गा दिन सकिने व्यवस्था गरी तहगत रुपमा सो लिजमा दिने जग्गा सम्बन्धी प्रस्ताव उपर त्यसको औचित्यता, सान्दर्भिकता एवं आवश्यकतासमेतको परीक्षण हुने भएकोले सरकारी तथा सार्वजनिक जग्गाको दुरुपयोग हुने अवस्था रहँदैन ।

माथि प्रकरणहरुमा उल्लेख भएका व्यवस्थाका अतिरिक्त स्थानिय सिफारिस समितिले विभिन्न कुरा बुझी सिफारिस गर्नुपर्ने व्यवस्था, लिजमा लिनेको कर्तव्य र दायित्वको व्यवस्था, उद्देश्य र तोकिएको कार्यक्षेत्रमा रही जग्गा उपयोग नगरे सम्झौता रद्द गर्न सक्ने व्यवस्था, लिजमा लिइएको जग्गा अन्य व्यक्ति वा निकायलाई भोग गर्न दिन नमिल्ने व्यवस्था, लिजमा दिइएको जग्गा सरकारलाई सरकारी वा सार्वजनिक संरचना निर्माण गर्न आवश्यक परे सरकारले त्यस्तो जग्गा जुनसुकै बखत लिन सक्ने व्यवस्था, लिजमा दिने निर्णय नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्वाट मात्र हुन सक्ने व्यवस्थासमेतलाई हेर्दा सरकारी जग्गा दुरुपयोग हुन सक्ने अवस्था देखिँदैन ।

सरकारी जग्गा दर्ता तथा लिजमा उपलब्ध गराउने सम्बन्धी कार्यनीति, २०७१ निष्क्रिय हुने अवस्था सृजना भएमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी भित्र्याई मुलुकको सर्वाङ्गीण विकासमा ठोस योगदान पुऱ्याउने हेतुले अगाडि बढ्न लागेका विकास निर्माणका आयोजनाहरु जस्तै उर्जा, द्रुतमार्ग, खानीजन्य सिमेन्ट उद्योग, अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल लगायतका ठुला पूर्वाधारहरुमा प्रत्यक्ष असर पर्ने अवस्थाको श्रृजना हुन्छ । विदेशी बहुराष्ट्रिय कम्पनी मार्फत

क्रमशः लगानी भित्रिदो वातावरण बन्दै गएको अवस्थामा एकाएक अवरुद्ध हुने अवस्था भएमा मात्रै नेपाल सरकारले उर्जा क्षेत्रको विकासको लागि सम्झौता गरेका हालसम्मकै दुई ठुला जलविद्युत आयोजनाहरू क्रमशः माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजना र अरुण ३ जलविद्युत आयोजना निर्माण प्रक्रिया नै अवरुद्ध हुन जान्छ ।

मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ को उपदफा (१) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशमा सरकारी जग्गा नेपाल सरकारबाट उचित ठहर्‍याएको कुनै कामको लागि व्यवस्था गर्न सकिने प्रावधान रहे, अनुरूप प्रस्तुत कार्यनीति जारी गरिएको, प्रस्तुत लिज कार्यनीति सरकारी जग्गा संरक्षण र सदुपयोग गर्ने हेतुले जारी गरिएको, सरकारी जग्गाको समुचित उपयोग हुने व्यवस्था गरिएको र सरकारी जग्गा दुरुपयोग हुन नदिने भरपर्दो व्यवस्था प्रस्तुत कार्यनीतिमा गरिएको हुनाले बदर हुनुपर्ने अवस्था रहेको छैन भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकले खानी तथा भू-गर्भ विभागको के कुन काम, कारवाही वा निर्णयबाट निजको के कस्तो हक अधिकार हनन् भएको हो भन्ने सम्बन्धमा आफ्नो निवेदनमा कुनै कुरा उल्लेखसम्म पनि गर्न नसकेको अवस्थामा यस विभागलाई प्रत्यर्थी बनाई रिट निवेदन दिनुपर्ने होइन । विपक्षी रिट निवेदकले यस विभागलाई प्रत्यर्थी बनाउनु पर्ने कुनै आधार र कारण निवेदनमा उल्लेख गर्न पनि नसकेको अवस्थामा यस विभागको नाममा मागबमोजिमको आदेश जारी हुन नसक्ने भएकोले सम्मानीत अदालत समक्ष परेको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ । मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ को उपदफा (१) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशमा सरकारी जग्गा नेपाल सरकारबाट उचित ठहर्‍याएको कुनै कामको लागि व्यवस्था गर्न सकिने प्रावधान रहे अनुरूप नेपाल सरकारले प्रस्तुत सरकारी जग्गा दर्ता तथा लिजमा उपलब्ध गराउने सम्बन्धी कार्यनीति, २०७१ जारी गरिएको हो । सरकारी जग्गा संरक्षण र सदुपयोग गर्न, सरकारी जग्गाको समुचित उपयोग हुने व्यवस्था गर्न र सरकारी जग्गाको दुरुपयोग हुन नदिन नेपाल सरकारले जारी गरेको प्रस्तुत कार्यनीति बदर हुनुपर्ने होइन । अतः सम्मानीत अदालत समक्ष परेको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने खानी तथा भू-गर्भ विभागको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री बाबुराम दाहाल, श्री विनोद कार्की एवं रिट निवेदक अधिवक्ता श्री सल्लु तिवारीले मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ को उपदफा (१) बमोजिम सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा दर्ता तथा आवाद गर्न नमिल्ने व्यवस्था छ । सोही दफाको प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशमा नेपाल सरकारले सार्वजनिक जग्गा सार्वजनिक प्रयोजनका लागि र सरकारी जग्गा नेपाल सरकारबाट उचित ठहर्‍याएको कुनै पनि कामको

लागि व्यवस्था गर्न सक्ने व्यवस्था भएपनि सो व्यवस्थाबमोजिम कानून बनाएर वा दफा ३३ बमोजिम नियमावलीमा व्यवस्था गरी सरकारी वा सार्वजनिक जग्गाको सार्वजनिक प्रयोजनका लागि प्रयोग गर्नुपर्नेमा उक्त कानूनी व्यवस्था विपरीत भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयबाट सरकारी जग्गा दर्ता तथा लिजमा उपलब्ध गराउने कार्यनीति, २०७१ जारी गरी सरकारी र सार्वजनिक जग्गा विभिन्न व्यक्ति वा संस्थालाई ५० वर्षसम्म लिजमा उपलब्ध गराउन सक्ने व्यवस्था गरी सरकारी जग्गाको दुरुपयोग हुने देखिएको छ । उक्त कार्यनीति जारी गर्दा ऐनको दफा २४(१) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरिएको भनिएकोमा उक्त दफामा त्यस्तो कार्यनीति बनाउन सक्ने अधिकार छैन । सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा सार्वजनिक प्रयोजनका लागि दिन सकिने कानूनी व्यवस्था भएकोमा उक्त कार्यनीतिले स्वेच्छाचारी रूपमा जो सुकैलाई ५० वर्षसम्म लिजमा दिन सक्ने भएकोले सरकारी जग्गाको चरम दुरुपयोग हुन जाने र भावी सन्ततीहरूका लागि खाली जग्गा बाँकी नै नरहने तथा दैवी प्रकोपको बेला उद्धार कार्यमा लागि खाली जग्गा नै नरहने अवस्था छ । उक्त कार्यनीतिको व्यवस्था मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१) को विपरीत हुनुका साथै संविधानले प्रदान गरेको स्वच्छ वातावरणमा वाचन पाउने मौलिक हकसमेतको हनन भएकोले बदर हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी नेपाल सरकार तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री बालकृष्ण बाग्लेले मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशको व्यवस्थाबमोजिम नेपाल सरकारले सार्वजनिक वा सरकारी जग्गाको उचित व्यवस्था गर्न सक्छ । ऐनको सोही व्यवस्थाबमोजिम सरकारले कार्यनीति बनाई जारी गरेको हो । उक्त कार्यनीतिले अतिक्रमित भएको नेपाल राज्य भरीको जग्गालाई व्यवस्थापन गरी खाली रहेको सरकारी जग्गामा कृषि तथा पशुपालन व्यवसायका लागि कम लिज रकम लाग्ने गरी उपलब्ध गराउने व्यवस्था छ । लिज उपलब्ध गराउँदा प्रकोप उद्धार र व्यवस्थापनका लागि आवश्यक नपर्ने भनी गृह मन्त्रालय र स्थानीय निकायसमेतबाट सिफारिस गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । जलविद्युत, सडक, सिंचाई जस्ता पूर्वाधार निर्माणको कतिपय आयोजनाले सरकारी जग्गा प्रयोग नगरी सम्पन्न हुन नसक्ने अवस्था रहेको छ । मालपोत ऐनको व्यवस्थाबमोजिम सरकारले उचित ठहराएको कामको लागि सरकारी जग्गाको व्यवस्था गर्ने प्रावधान अनुरूप कार्यनीति जारी भई उक्त कार्यनीतिले सरकारी जग्गा संरक्षण र सदुपयोग गर्न एवं दुरुपयोग हुन नदिने यथेष्ट व्यवस्थासमेत गरेकोले उक्त कार्यनीति संविधान र ऐनको कुनै पनि प्रावधानसँग नबाझिएकोले रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

उक्त बहससमेतलाई सुनी प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

निर्णय तर्फ विचार गर्दा नेपाल सरकार भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयले २०७१।९।७ को राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी जारी गरेको "सरकारी जग्गा दर्ता तथा लिजमा उपलब्ध गराउने सम्बन्धी कार्यनीति, २०७१" को व्यवस्थाले नेपाल सरकारले विभिन्न व्यक्ति, संस्था वा निकायलाई सरकारी जग्गा ५० वर्ष सम्मको लिजमा उपलब्ध गराउन सक्ने संभावना रहेकोले सरकारी जग्गा दुरुपयोग भई भविष्यमा खाली स्थान बाँकी नै नरहने अवस्था सृजना भएको छ । मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१) बमोजिमको अधिकार प्रयोग गरी जारी गरिएको भनिएपनि ऐनको प्रावधान अनुसार कार्यनीति बनाउने अधिकार नेपाल सरकारलाई नभएकोले नेपाल सरकारले जारी गरेको उक्त कार्यनीति मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१) समेतको विपरीत भई राष्ट्रिय सम्पत्तिको रूपमा रहेको सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषलाई फाइदा पुग्ने गरी दिँदा राज्य तथा समाज एवं आम नेपाली जनताको हक अधिकारमा आघात पुगेकोले उक्त कार्यनीतिको सम्पूर्ण भाग उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी प्रष्ट विधायिकी कानूनको अभावमा सार्वजनिक जग्गा कसैलाई लिजमा नदिनु भन्ने परमादेश समेत जारी गरी पाउँ भन्ने रिट निवेदकको मुख्य दावी रहेको पाइन्छ ।

विपक्षीहरूको लिखित जवाफमा नेपाल सरकारले सामाजिक, आर्थिक, व्यवसायिक र सरकारले उचित ठहराएको प्रयोजनका लागि सरकारी जग्गा उपलब्ध गराउन र सरकारी जग्गाको संरक्षण र उपयोगलाई प्रभावकारी बनाउन "सरकारी जग्गा दर्ता तथा लिजमा उपलब्ध गराउने सम्बन्धी कार्यनीति, २०७१" जारी गरेको, सरकारी जग्गाको भोगाधिकार दिइएको सरकारी जग्गाको सही सदुपयोग नभएकोले यस्तो जग्गालाई लिजमा परिणत गर्न एवं कृषि क्षेत्रमा कम लिज रकम लाग्ने गरी कृषि क्षेत्रमा प्रोत्साहित गर्न, विभिन्न जल विद्युत आयोजना, अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल लगायतका पूर्वाधारहरूलाई आवश्यक जग्गा उपलब्ध गराउन उद्देश्यले कार्यनीति जारी भएको तथा सरकारी जग्गा दुरुपयोग हुन नदिने व्यवस्था कार्यनीतिमा भई लिजमा उपलब्ध गराउने स्पष्ट आधारसमेत उल्लेख भएकोले जुनसुकै अवस्थामा सरकारी जग्गा जो सुकै व्यक्ति वा संस्थालाई उपलब्ध गराउन सकिने व्यवस्था नभएको र मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ को उपदफा (१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले दिएको अधिकार प्रयोग गरी उक्त कार्यनीति जारी भएकोले रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने जिकिर रहेको पाइन्छ ।

यस सम्बन्धमा सर्वप्रथम निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदनमा दावी लिएको मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१) को व्यवस्थाको उल्लेखन हुन सान्दर्भिक हुन्छ । उक्त व्यवस्था देहाय बमोजिम रहेको छ:-

दफा २४:- सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा दर्ता गर्न वा आबाद गर्न नहुने-

(१) सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषका नाममा दर्ता वा आवाद गर्न गराउन हुँदैन ।

तर नेपाल सरकारले सार्वजनिक जग्गा सार्वजनिक प्रयोजनको लागि र सरकारी जग्गा नेपाल सरकारबाट उचित ठहराएको कुनै कामको लागि व्यवस्था गर्न यस उपदफाले बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन ।

वस्तुतः मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१) को कानूनी व्यवस्था अनुसार सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषका नाउँमा दर्ता वा आवाद गर्न नमिल्नेमा नेपाल सरकारले उक्त कानूनी व्यवस्था विपरीत सरकारी जग्गा दर्ता तथा लिजमा उपलब्ध गराउने कार्यनीति, २०७१ जारी गरी सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषलाई लिजमा ५० वर्षसम्म प्रयोग गर्न दिई दुरुपयोग गर्न लागेकोले उक्त कार्यनीतिको सम्पूर्ण भाग बदर हुनुपर्ने भन्ने रिट निवेदकको कथन रहेको छ ।

यस सम्बन्धमा माथि उल्लिखित मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१) को व्यवस्था अनुसार सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषका नाउँमा दर्ता वा आवाद हुन नसक्ने भए पनि सोही दफाको प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशबमोजिम नेपाल सरकारले सार्वजनिक जग्गा सार्वजनिक प्रयोजनको लागि र सरकारी जग्गा नेपाल सरकारले उचित ठहराएको कुनै कामको लागि व्यवस्था गरी प्रयोग गर्न सक्ने गरी कानूनले नेपाल सरकारलाई अख्तियार प्रदान गरिएको देखिन्छ । विपक्षी सरकारी पक्षको लिखित जवाफमा पनि नेपाल सरकारले उक्त ऐनको दफा २४(१) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सरकारी जग्गाको संरक्षण र सदुपयोग गर्ने उद्देश्यले उक्त कार्यनीति जारी गरिएको भन्ने जिकिर रहेको देखिन आउँछ ।

नेपाल सरकारले मिति २०७१।१।७ को नेपाल राजपत्रमा जारी गरेको उक्त कार्यनीतिको प्रस्तावनामा सामाजिक आर्थिक, व्यवसायीक र सरकारले उचित ठहराएको प्रयोजनका लागि सरकारी जग्गा लिजमा उपलब्ध गराउन र सरकारी जग्गाको संरक्षण र उपयोगलाई प्रभावकारी बनाउन मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ को उपदफा (१) को प्रयोजनको लागि उक्त कार्यनीति जारी गरेको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । उक्त कार्यनीतिको दफा ३ मा सरकारी जग्गाको दर्ता श्रेस्ता अघावधिक तथा व्यवस्थापन सम्बन्धमा व्यवस्था भएको पाइन्छ भने दफा ४ मा सरकारी जग्गा अनुसूची १ मा उल्लिखित प्रयोजनको लागि लिजमा उपलब्ध गराउन सकिने तर सार्वजनिक वा सरकारी प्रयोजनका लागि आवश्यक पर्ने सरकारी जग्गा कुनै व्यक्ति, निकाय वा संस्थालाई लिजमा दिईने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको छ । रिट निवेदकले उक्त कार्यनीतिमा उल्लेख भएको लिजमा जग्गा उपलब्ध गराउने आधार र लिजमा जग्गा उपलब्ध गराउने सिफारिस

सम्बन्धमा मुख्य रूपमा प्रश्न उठाएको पाइदा उक्त कार्यनीतिमा भएको उल्लिखित व्यवस्थाको उल्लेख हुन सान्दर्भिक देखिन्छ । उक्त कार्यनीतिको दफा ६ मा लिजमा जग्गा उपलब्ध गराउने आधार देहाय बमोजिम रहेको छः-

दफा ६: लिजमा जग्गा उपलब्ध गराउने आधारहरु:-

- (१) देहायको आधारमा सरकारी जग्गा लिजमा उपलब्ध गराउन सकिनेछ:-
- (क) लिजमा जग्गा लिनुको उद्देश्य, औचित्य र कार्ययोजना,
- (ख) लिज माग गरेको जग्गा रहेको स्थान र क्षेत्रफल,
- (ग) लिजमा दिईने जग्गाको विषयमा स्थानीय निकाय वा बासिन्दाको प्रतिक्रिया,
- (घ) जग्गाको संरक्षणको सुनिश्चितता,
- (ङ) ऐतिहासिक, पुरातात्विक, धार्मिक, सांस्कृतिक महत्वका स्थलहरुको मौलिकतामा असर नपर्ने कुराको प्रत्याभूति,
- (च) भाडा रकम लिने गरी जग्गा लिजमा दिने भए लिज बापत जग्गा उपलब्ध गराउँदा प्राप्त हुने रकम ।

त्यस्तै उक्त कार्यनीतिको दफा ७ मा जग्गा लिजमा लिन चाहने व्यक्ति, संस्था वा निकायले सम्बन्धित जिल्ला वा क्षेत्रको मालपोत कार्यालयमा स्थानीय निकायका सिफारिस एवं सम्बन्धित जिल्लाको विषयगत कार्यालयको सिफारिस लगायतका अन्य आवश्यक कागजात साथ निवेदन दिनु पर्ने सम्बन्धी व्यवस्था भई जिल्ला सदरमुकाम, महानगरपालिका, उपमहानगरपालिका तथा नगरपालिका क्षेत्रको कुनै जग्गा लिजमा लिन चाहने व्यक्ति, निकाय वा संस्थाले त्यस्तो जग्गा प्रकोप उद्धार तथा व्यवस्थापनको लागि आवश्यक नपर्ने भन्ने सम्बन्धमा गृह मन्त्रालयको सिफारिस एवं त्यस्तो जग्गा स्थानीय निकायबाट सम्पादन गरिने कार्यहरुको लागि आवश्यक नपर्ने भनी सम्बन्धित स्थानीय निकायको सिफारिससमेत प्राप्त गर्नुपर्ने व्यवस्था पनि सोही दफा ७ मा उल्लेख भएको देखिन्छ । यसका अतिरिक्त उक्त कार्यनीतिको दफा ८ मा मालपोत कार्यालयले लिजमा माग भएको जग्गाको कित्ता स्पष्ट देखिने नक्सा, फिल्डबुक र ट्रेस नक्सा सम्बन्धित कार्यालयबाट प्राप्त गरी माग भएको कित्ता जग्गाको विवरण कार्यालयको अभिलेखसँग भिड्ने नभिड्ने सम्बन्धमा छानविन गर्नुपर्ने र त्यसरी छानविन गर्दा नक्सा फिल्डबुकसँग भिड्ने देखिएमा सो जग्गाको सम्बन्धमा जिल्ला प्रशासन, स्थानीय निकाय र नापी कार्यालयहरुका प्रतिनिधिहरुको रोहवरमा स्थलगत सर्जमिन र निरीक्षणसमेत गराउनु पर्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

उपर्युक्तबमोजिमको प्रक्रिया अवलम्बन गर्दा सो जग्गा लिजमा पठाउन उपयुक्त देखिएमा मालपोत कार्यालयले आफ्नो राय सहित सिफारिस समितिमा पठाउनु पर्ने व्यवस्था दफा ९ मा उल्लेख भई उक्त सिफारिस समितिमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको संयोजकत्वमा

स्थानीय विकास अधिकारी, वन कार्यालयको अधिकृत प्रतिनिधिहरू, सम्बन्धित जिल्ला वा क्षेत्रको नापी कार्यालयको प्रमुख सदस्य रही सम्बन्धित जिल्ला वा क्षेत्रको मालपोत कार्यालयको प्रमुख सदस्य सचिव रहने व्यवस्था दफा १० मा उल्लेख भएको देखिन आउँछ । उक्त शिफारिस समितिले जाँचबुझ गर्दा लिजमा माग भएको जग्गा सरकारी वा सार्वजनिक प्रयोजनका लागि आवश्यक नपर्ने भई लिजमा दिन उपयुक्त देखेमा मालपोत कार्यालयमा शिफारिस गरी मालपोत कार्यालयले भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागमा शिफारिस गरी सो विभागले राय सहित भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयमा पेश गर्नुपर्ने र मन्त्रालयले स्वीकृतिका लागि नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद् समक्ष प्रस्ताव पेश गरी मन्त्रिपरिषद्ले लिजमा जग्गा उपलब्ध गराउने सम्बन्धमा निर्णय गर्न सक्ने व्यवस्था दफा १२ मा उल्लेख भएको देखिन्छ ।

वस्तुतः नेपाल सरकारबाट जारी भएको उक्त कार्यनीति मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशको प्रयोजनको लागि जारी भएको देखिन्छ । उक्त दफा २४(१) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशको व्यवस्था क्रियाशिल नै रहेको देखिएको अवस्थामा सो व्यवस्थाको संवैधानिकताको सम्बन्धमा निवेदकले प्रश्न उठाएको देखिँदैन । उक्त कार्यनीतिको समग्र व्यवस्थाको अध्ययन गरी हेर्दा ऐनको दफा २४(१) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशको व्यवस्थालाई स्पष्ट र सारभूत रूपमा व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यले नै नेपाल सरकारबाट उक्त कार्यनीति जारी भएको देखिन आउँछ । नेपाल सरकारबाट जारी भएको उक्त कार्यनीतिको व्यवस्था ऐनको दफा २४(१) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशको अधिनमा रही जारी गरेको भन्ने कुरा सो कार्यनीतिको प्रस्तावनामा नै उल्लेख छ । सो कार्यनीतिको कुनै पनि व्यवस्थाले मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशको व्यवस्थाको सीमालाई विस्तार गर्न सक्ने अवस्थामा देखिँदैन । उक्त ऐनको सीमालाई उल्लंघन गरी वा विस्तार गरी सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा लिजमा दिइने वा अन्य कुनै व्यवस्था गर्न लागेको अवस्थामा त्यस्तो कार्यलाई चुनौती दिन सक्ने अवस्था बाँकी रहन सक्छ । तर ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सरकारी जग्गाको समुचित व्यवस्थापन गर्नको लागि सरकारबाट जारी भएको कार्यनीतिलाई प्रथम दृष्टिमा शंकाको घेरामा राखी हाल्न पर्ने अवस्था हुँदैन ।

मूलतः नेपाल सरकारले कुनै सरकारी वा सार्वजनिक जग्गालाई उपयुक्तताको आधारमा लिज वा अन्य तरिकाबाट कुनै व्यक्ति संस्था वा निकायलाई उपलब्ध गराएको अवस्थामा त्यसबाट प्रचलित कानून वा सार्वजनिक हक वा कसैको मौलिक वा कानूनी हक हनन् भएको अवस्थामा कानूनबमोजिम हक प्रचलन गरी पाउन माग गर्न सक्ने अधिकार सुरक्षित नै रहेको हुँदा सरकारी जग्गाको उपयुक्तताको आधारमा व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धी

कार्यनीतिबाट तत्काल कोही कसैको मौलिक वा कानूनी हक हनन भएको वा सरकारी वा सार्वजनिक जग्गाको दुरुपयोग हुने अवस्था भएको मात्र मिल्ने हुँदैन ।

रिट निवेदकले उक्त कार्यनीतिमा समावेश भएका कुनै खास व्यवस्थाको बारेमा प्रश्न उठाएको नभई सर्वसामान्य रूपमा सम्पूर्ण व्यवस्था नै खारेज गर्न माग गरेको देखिएको छ । उक्त कार्यनीतिमा उल्लेख भएका व्यवस्थाहरूको अध्ययन गरी हेर्दा सार्वजनिक वा सरकारी प्रयोजनका लागि आवश्यक पर्ने सरकारी जग्गा लिजमा दिइने, लिजमा दिइने जग्गाको विषयमा स्थानीय निकाय वा वासिन्दाको प्रतिक्रिया लिनुपर्ने, जग्गाको संरक्षणको सुनिश्चितता, ऐतिहासिक, पुरातात्विक, धार्मिक, सांस्कृतिक महत्वका स्थलहरूको मौलिकतामा असर नपर्ने प्रत्याभूति, त्यस्तै लिजमा दिइने जग्गा प्रकोप उद्धार तथा व्यवस्थापनका लागि आवश्यक नपर्ने भन्ने गृह मन्त्रालयको सिफारिस, त्यस्तो जग्गा स्थानीय निकायबाट सम्पादन गरिने कार्यका लागि आवश्यक नपर्ने भनी स्थानीय निकायको सिफारिस हुनुपर्ने लगायतका व्यवस्थाहरू समेटिएको देखिन्छ भने त्यस प्रयोजनका लागि छानविन, सर्जमिन एवं सिफारिस गर्ने निकायसमेतको व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यसका अतिरिक्त नाफामूलक काम कारोबारमा लिजमा जग्गा उपलब्ध गराउने भएमा लिज रकमको सम्बन्धमा प्रतिस्पर्धा गराई जसले बढी लिज रकम तिर्न कबुल गर्दछ सो व्यक्ति, निकाय वा संस्थालाई लिजमा जग्गा उपलब्ध गराउने, लिजको रकम प्रतिस्पर्धा गर्न पत्र पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गर्ने, लिज प्राप्तकर्ताले आफ्नो दायित्व पुरा नगरे लिज सम्झौता रद्द गर्न सकिने, अनुगमन तथा निरीक्षण गर्ने, वार्षिक प्रतिवेदन पेश गर्ने जस्तो विभिन्न आधारभूत व्यवस्थाहरू उक्त कार्यनीतिमा तोकिएको पाइन्छ ।

वस्तुतः मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशको व्यवस्था अन्तर्गत त्यस्तो कुनै कार्यनीति विना पनि नेपाल सरकारले आफ्नो अधिकार प्रयोग गरी सरकारी वा सार्वजनिक जग्गाको व्यवस्थापन गरी रहेको परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत कार्यनीति मार्फत स्पष्ट मापदण्ड, प्रक्रिया र शर्तहरू कबुल गरी कार्यनीतिको माध्यमबाट व्यवस्थित गर्ने कार्यलाई स्वेच्छाचारी कार्य भएको भन्न मिल्दैन । वरु उक्त कार्यनीतिको असर र भावना अनुरूप जवाफदेहिता र पारदर्शिताका साथ प्रक्रिया पुरा गरी निर्णय गर्ने पद्धतिको निर्माण हुन महत्वपूर्ण हुन्छ । विपक्षी सरकारी पक्षको लिखित जवाफमा विभिन्न राष्ट्रिय गौरवका आयोजना एवं पूर्वाधार निर्माण आयोजनाको लागि यस्तो जग्गा उपलब्ध गराउन नसकिएमा आयोजना अवरुद्ध हुने भनी जिकिर लिइएको पाइन्छ । विकास गतिविधि संचालन गर्नलाई प्रवर्द्धक वा सम्बद्ध अन्य व्यक्तिले आयोजनाको प्रकृति हेरी सबै अवस्थामा ठुला परिमाण वा क्षेत्रफलमा निजी तौरमा आफ्नै वा अर्काको सम्पत्ति मात्र उपभोग गर्न सकिने अवस्था रहन्छ भन्न सकिदैन । यस स्थितिमा ठुला विकास आयोजना वा पूर्वाधार निर्माण आयोजनाका लागि

सरकारी क्षेत्रको सहयोग अपेक्षित रहन्छ । सोही आवश्यकतालाई मनन गरी नेपाल सरकारबाट उक्त कार्यनीति जारी भएको भन्ने विपक्षीहरूको जिकिर रहेको छ । प्रस्तुत सरकारी जग्गाको उपयोगमा अतिशय नियन्त्रण गर्ने र राष्ट्रको पूर्वाधार विकास सम्बन्धी आयोजनालाई आवश्यक जग्गा उपलब्ध गराउने अनि विकास र आयोजनाको प्राप्ति आशा राख्ने कुरा विरोधाभासपूर्ण हुन जान्छ ।

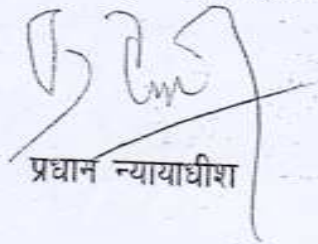
रिट निवेदकले निवेदन पत्रमा उक्त कार्यनीतिले सरकारी वा सार्वजनिक जग्गाको दुरुपयोग हुन जाने तर्फ चासो व्यक्त भएको कुरा मनन योग्य भएपनि सरकार आफैमा उत्तरदायिपूर्ण संस्था भई सरकारी वा सार्वजनिक सम्पत्तिको संरक्षणमा सरकार जिम्मेवारीपूर्ण रूपमा सक्रिय रहेको मानिन्छ । सो नभएको अवस्थामा लोकतन्त्रमा जवाफदेहीता बहन गर्ने र गराउने धेरै उपायहरू हुन्छन् । सरकारले मालपोत ऐन, २०३३ को दफा २४(१) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशको दुरुपयोग वा गैरकानूनी प्रयोग गरेको खण्डमा कानूनी प्रक्रिया स्वतः क्रियाशिल हुन सक्दछ र सम्बद्ध निकायहरूले आ-आफ्नो कार्यक्षेत्रलाई क्रियाशिल बनाउनु पर्ने हुन्छ । सरकारले आफ्ना जिम्माको सरकारी सम्पत्तिलाई गैरकानूनी उपयोग गरेको भन्ने अवस्थामा बाहेक कानूनद्वारा प्रदत्त अधिकार उपयोग गर्ने उसको अन्तर्निहित र कानूनी अधिकार हुने हुनाले गोध्वारा रूपमा र सरकारी संयन्त्रलाई अविश्वास वा शंकाको भरमा हस्तक्षेप गर्न पनि मिल्ने हुँदैन ।

उपर्युक्तनुसारको विवेचनाको आधारमा नेपाल सरकारबाट जारी भएको "सरकारी जग्गा दर्ता तथा लिजमा उपलब्ध गराउने सम्बन्धी कार्यनीति, २०७१" मालपोत ऐन, २०३३ को दफा २४(१) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशले प्रदान गरेको अधिकार अन्तर्गत नै जारी भएको देखिएको र निवेदन दावीबमोजिम उक्त कार्यनीतिको व्यवस्थाबाट सरकारी वा सार्वजनिक जग्गाको दुरुपयोग हुने अवस्था विद्यमान रहेको नदेखिएकोले निवेदन भागबमोजिमको आदेश जारी गरी रहनु परेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । रिट निवेदन खारेज हुने ठहरेकोले यस अदालतबाट जारी भएको मिति २०७२।३।२९ को अन्तरिम आदेश निष्कृत गरी दिएको छ ।

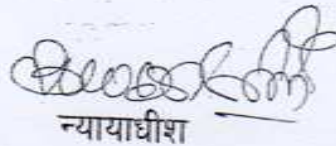
रिट निवेदन खारेज हुने ठहरे पनि नेपाल सरकारले जारी गरेको "सरकारी जग्गा दर्ता तथा लिजमा उपलब्ध गराउने सम्बन्धी कार्यनीति, २०७१" को व्यवस्थाले सरकारी जग्गा व्यक्ति संस्था वा निकायलाई ५० वर्षसम्म लिजमा उपलब्ध गराउन सक्ने लगायतका व्यवस्था भएको सन्दर्भमा सरकारी जग्गा त्यसरी लिजमा उपलब्ध गराउँदा जवाफदेहीता र पारदर्शीता हुन अनिवार्य हुन जान्छ । उक्त कार्यनीतिको प्रस्तावनामा नै सरकारी जग्गाको उपयोगलाई प्रभावकारी बनाउने भन्ने उल्लेख भएको देखिएकोले सारभूत रूपमा उक्त उद्देश्य प्राप्तिको लागि नेपाल सरकारले लिजमा दिइने निर्णय भएको जग्गाको वस्तुगत विवरणको

सार्वजनिक प्रकाशन एवं प्रचारप्रसार गर्न वाञ्छनीय र उपयुक्त भएको देखिँदा उक्त कार्यनीतिबमोजिम कुनै व्यक्ति, निकाय वा संस्थालाई सरकारी जग्गा लिजमा दिएको काम कारवाही एवं निर्णयको सार्वजनिक रूपमा प्रचार प्रसार एवं प्रकाशनसमेत गर्नु र लिजमा दिएको जग्गा जुन प्रयोजनको लागि दिइएको हो सोबमोजिम नगरी दुरुपयोग गरेको वा लिजमा दिँदा नै गैरकानूनी कार्य भए गरेको भन्ने प्रकृतिको कुनै गुनासो वा उजुरी प्राप्त भएमा त्यस्तो विषयको सुनुवाई गरी निर्णय दिने संयन्त्रसमेत खडा गर्नु भनी विपक्षी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने ठहर्छ । यो आदेशको कार्यान्वयनको लागि आदेशको जानकारी विपक्षी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयलाई दिई दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

प्रधान न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत:- विश्वनाथ भट्टराई

कम्प्युटर टाइप:- रामशरण तिमिल्सीना

इति संवत् २०७२ साल भाद्र २७ गते रोज १ शुभम्